

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.29064/ijma.1425512

II. Meşrutiyet Dönemi Yönetmel Reform Çabalarının Meşrulaştırılmasında Paternalist Yönetim

İsmail KANDİL¹, Zafer EVMEZ^{2*}¹ Dr, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye / kandili@itu.edu.tr² Dr, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, İstanbul, Türkiye / zaferevmez12@gmail.com

Özet: Bu çalışmada II. Meşrutiyet dönemi yönetici elitlerinin yönetmel ve anayasal reformları toplum nezdinde meşrulaştırılmasında yönetmel paternalizmin taşıdığı işlevler irdelenmiştir. Böylelikle idari tarihin yanı sıra meşruiyet kavramı ve elitler ile kurumların kendi sosyolojik çevreleri ile iletişimi üzerine literatüre de katkı sağlanması amaçlanmıştır. Geç Osmanlı İmparatorluğu dönemi kapitalist ekonomik ilişkilerin ve bundan türeyen sosyal sınıfların görece zayıf olduğu koşullarda, yönetici elitlerin etkisiyle, sosyo-politik alanda modernleşme yönünde reformları içermektedir. II. Meşrutiyet dönemi ile üst yapıda giderek belirginleşen modern anayasal ve yönetmel kurumların, bu değişimin görece az yaşandığı sosyolojik çevreleri ile bağ kurabilmeleri sorunu karşısında bürokratik ve siyasal elitlerin tutum ile retoriği hakkında literatürde boşluklar bulunmaktadır. Bu kapsamda 1908-1918 yılları arasında idari teşkilat ve devlet-toplum ilişkilerine dair anayasal ve yönetmel reformlar Hükümet programları ve Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun gerekçeleri üzerinden incelenmiştir. Bu resmi dokümanlar yeni kurumsalcılık ve örgütsel sosyoloji kuramları yardımıyla ele alınmıştır. Devamında yönetmel elitlerin Weberyan meşruiyet sınıflandırması çerçevesindeki meşrulaştırıcı retoriği, paternalist eğilimlerin bulunma durumu da göz önünde tutularak gözlemlenmiştir. Araştırmada yönetmel paternalist eğilimin yasal-ussal sosyo-politik yapıyla tutarlı gerçekleştirilen yönetmel reformlar ile bu reformların sosyal çevresini oluşturan topluluklar ve genel sosyolojik yapının gelenekselci ağırlıklı eğilimleri arasında bir köprü işlevi gördüğü savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Paternalist Yönetim, Bürokratik Elitler, Elit-Kitle İletişimi, Meşruiyet, Yönetmel Reform.

JEL Sınıflandırması: K4, M19, P51

ORCID¹: 0000-0002-8469-6695 / **ORCID²:** 0000-0003-0646-348X

Başvuru Tarihi: 25.01.2024

Kabul Tarihi: 18.02.2024

Paternalist Administration in the Legitimation of Administrative Reform Efforts during the II. Constitutional Monarchy Period

İsmail KANDİL¹, Zafer EVMEZ^{2*}¹ PhD, İstanbul Technical University, İstanbul, Türkiye / kandili@itu.edu.tr² PhD, Ministry of Transportation and Infrastructure, İstanbul, Türkiye / zaferevmez12@gmail.com

Abstract: This study examines the functions of administrative paternalism in legitimizing administrative and constitutional reforms by the ruling elites of II. Constitutional Monarchy period. Thus, it aims to contribute to the literature on the concept of legitimacy and communication of elites and institutions within their sociological environments, as well as administrative history. The late Ottoman Empire period included reforms towards modernization in the socio-political field under conditions where capitalist economic relations and social classes derived from their relatively weak. There are gaps in the literature about attitudes and rhetoric of bureaucratic and political elites in the face of the problem of modern constitutional and administrative institutions, which became increasingly evident in superstructure during II. Constitutional Monarchy period, and their ability to connect with their sociological environments where this change was relatively less experienced. In this context, constitutional and administrative reforms regarding the administrative organization and state-society relations between 1908 and 1918 were examined through government programs and justifications of law submitted to the Ottoman parliament. These official documents were discussed with the help of new institutionalism and organizational sociology theories. Subsequently, the legitimizing rhetoric of administrative elites within the framework of Weberian legitimacy classification was observed, taking into account the presence of paternalist tendencies. In this research, it is argued that administrative paternalist tendency functions as a bridge between administrative reforms that are carried out consistent with the legal-rational socio-political structure and communities that form the social environment of these reforms and traditionalist tendencies of general sociological structure.

Keywords: Paternalist Administration, Bureaucratical Elites, Elite-Mass Communication, Legitimacy, Administrative Reform.

JEL Classification: K4, M19, P51

ORCID¹: 0000-0002-8469-6695/ **ORCID²:** 0000-0003-0646-348X

Received Date: 25.01.2024

Accepted Date: 18.02.2024

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi devrimi ve Fransız devriminin getirdiği siyasal, ekonomik, sosyolojik ve teknolojik değişimlere karşı ordu ve bürokrasinin modernleşmesi gibi birtakım yanıtları olmuştur. Ayrıca sosyo-politik yapıda Tanzimat Fermanı ile hak ve hürriyetlere güvence sağlayan Kanun-i Esasi (Anayasa), Parlamento gibi unsurların benimsenmesi yoluna gidilmiştir. Modern bir ulus devlete ait ve toplum sözleşmesi/hak ve hürriyetler temelli olan bu reformların çok etnili ve kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut devlet ile yönetilenler arasındaki ilişkiye birtakım etkilerinin olması kaçınılmazdır. Belirtilen olgu Osmanlı modernleşmesinin bir ürünü olan II. Meşrutiyet'le birlikte siyasal meşruiyet çabalarına özel bir önem katmaktadır. Zira bir yanda klasik Padişah-tebaa ilişkisine temel olan unsurlar hâla çok etnili ve kültürlü nitelikteki sosyolojik ve hatta sosyo-ekonomik sahada yaygınlığını korumaktadır. Diğer yanda filizlenen ancak gene de zayıf durumdaki burjuvazi ve işçi sınıfının yanı sıra yukarıdan aşağıya modernleşmenin yeni bir dönemece girmesi söz konusudur.

Özetle sosyolojik ve ekonomik yapıdaki eksikliklere rağmen yasal-ussal meşruiyete referans gösteren anayasa, parlamento, bakanlık, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) örneğinde artık siyasal sistemde hâkim güç olmaya başlayan siyasal partiler ile geleneksel meşruiyeti örüntüleyen kurumlar biraradadır. İTC döneminin başlangıcında Osmanlı toplumundaki siyasal ayrımlanma daha çok sosyolojik eksendedir. Dahası İTC döneminde sosyo-politik kurumlardaki ikili yapı, sosyo-ekonomik ve kültürel sahada da gözlemlenebilmektedir. Osmanlı'da devletin karşısında nitel ve nicel olarak sınırlı bireyselleşme ile geleneksel ve etnik, dinsel ve kültürel olarak çok parçalı kolektivist topluluklar yer almaktadır. Bunun sonucu ise sosyal grupların siyasal erk ekseninde işlev edinmeleridir (Kırık, 2005: 99-120). Bu olgu, yönetici elitin modern ekonomi sınıflarından gelen bireylerle yasal-ussal, geleneksel topluluklarla ise geleneksel bir tutum ve retorik yoluyla bağ kurabilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Üçüncü bir yolda ise geleneksel meşruiyet alanında yer alan siyasal ve idari paternalizmin yasal-ussal alandaki birtakım özgürlük ve hak temelli unsurlarla çelişmeyeceği yolundaki, takip eden bölümde yer alan literatürel tartışmalar bulunmaktadır.

İTC dönemine tarihsel bağlam içerisinde ışık tutacak olan araştırma sorunsalının bir önemi gelenekselin hâlâ yerleşik olduğu ve modern olanın henüz kurulmakta olduğu bir dönemde siyasal ve bürokratik elitlerin kitle ile iletişimde paternalist meşrulaştırıcı tutum ve söylemin nasıl olduğunun anlaşılması üzerinedir. Araştırma sorusunun diğer bir önemi yönetmel elitlerin genel toplumsal eğilim ve seçmen kitlesinin eğilimi karşısındaki tutumlarının elit-kitle iletişimi üzerine literatürdeki genel varsayımlarla uyumuna dair demokratik siyaset tarihinden özgün bir örneklem sunabilmesidir. Belirtilen çelişkili tarihsel olgunun merkezinde ise II. Meşrutiyet dönemi siyasal ve bürokratik elitleri yer almaktadır. Bu dönemdeki yönetmel elitlerin, kendilerine miras kalan mevcut paternalist bürokratik eğilimi sahiplenme düzeyleri ile karşılaştıkları -yukarıda belirtilen- meşruiyet sorunsalı arasında bağ olup olmadığı araştırma sorusunun aydınlatılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

İlk bölümde siyasal ve idari elitlerin söylemlerine konu olan meşruiyet türleri hakkındaki literatürel tanım ve tartışmalar sergilenecektir. Ayrıca siyasal ve idari elitler ile kitle ya da kamuoyunun karşılıklı ilişkisine dair literatürdeki tartışmalara Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yapı, ayrımlanma (cleavage) ve kültürüne dair değerlendirmeler ile birlikte yer verilecektir. Araştırmanın analiz kısmında yönetmel elitlerin devlet teşkilatı ve devlet-toplum ilişkilerine dair seküler reformların hayata geçirilmesi için hem genel kamuoyu hem de seçmen eğilimine

dönük kullandıkları meşrulaştırma söylemleri hükümet programları ve Meclis-i Mebusan'a sunulan ilgili reform kanun gerekçeleri üzerinden yeni kurumsalcı yaklaşım ve örgütsel sosyoloji kuramlarının yardımıyla irdelenecektir. Analiz sırasında siyaset teorisinde meşruiyet ve elit-kitle iletişimine dair yazındaki tartışmalar da mobilize edilecektir.

Araştırmada yönetsel paternalist eğilimin yasal-ussal sosyo-politik yapıyla tutarlı gerçekleştirilen yönetsel reformlar ile bu reformların sosyal çevresini oluşturan topluluklar ve genel sosyolojik yapının gelenekselci ağırlıklı eğilimleri arasında bir köprü işlevi gördüğü savunulmaktadır. Ayrıca toplumun görece daha fazla yasal-ussal olduğu kesimlere yönelik reform segmentlerinde yasal-ussal retoriğin daha fazla olduğu ve paternalist retorikle gelenekçi değerlerin yasal-ussal olan ile uzlaştırılma çabalarına görece daha az başvurulduğu ileri sürülmektedir. Araştırmanın başlıca sınırını yönetici elitlerin paternalist eğilimlerinin anayasal ve yasal yönetsel reformlara odaklanmak suretiyle gözlemlenmesi oluşturmaktadır. İleriki çalışmaların spesifik kurumların resmi dokümanları üzerinden gözlemlenebilir retorik ve işleyiş tarzını incelemesi yararlı olabilecektir.

2. SİYASAL MEŞRUIYET TÜRLERİ

Yönetsel sistemlerde meşruiyet, otorite kavramı üzerinden açıklanabilir. Zira otorite Friedrich'in (1973:172) belirttiği üzere eylemler, değerler ve inançları bir bütün biçiminde birbirine bağlamaktadır. Böylelikle iktidar olan siyasal parti elitlerinin tutum ve politikalarından siyasal sistemin devamlılığına kadar kitlenin düşünce ve algısındaki meşruiyet olgusu açıklanabilmektedir.

Geleneksel yönetsel sistemlerden modern yönetsel sistemlere kadar iş birliği ve ortak yaşamın otoritelere korunup sürdürülmesinde bir meşrulaştırıcı kaynağa atıf yapılagelmesi süreklilik taşımaktadır. Bir tarafta gelenek-teoloji ve onunla yakın ilişkili olduğu varsayılan paternalizm yer almaktadır. Diğer tarafta ise modern ideolojiler ve evrensel hak ile ilkelere referans gösteren sözleşmecî argümanlar yer almaktadır. Yasal-ussal meşruiyet ile formel olarak geleneksel meşruiyet çatısında yer aldığını varsayabileceğimiz siyasal ve yönetsel paternalizm arasında tamamen bir zıtlık bulmak zorunlu değildir. Gerçi ilkinde rasyonel düşünen özerk birey söz konusu iken diğerinde baba rolündeki otoritenin doğru ya da faydalı düşünemeyeceği varsayılan insanlara vesayeti söz konusudur.

2.1. Geleneksel Meşruiyet

Geleneksel meşruiyette iktidara uyulmasının ağırlıklı tarihsellik ve kutsallık üzerine olduğu Weber (1978) ile Arendt (1972: 163-164) tarafından vurgulanmaktadır. Tarihseldir, zira tutum ve söylemler ile eski zamanlardan gelen bir mirası devam ettirme amacı sahiplenilir. Kutsallık ise elit ile kitle arasındaki ortak norm ve değerler üzerine bir tutum ile söylem vasıtasıyla mümkündür. Kutsallık, tarihsellikten gelen gelenek ve meşruiyet üzerine birbiriyle bağlantılı üçlü bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla bir yandan iktidarın kararlarına riayet kutsalın bir parçasıdır. Diğer yanda ise 'zaman' açısından mükemmel/nostaljik bir geçmiş ile uyumlu olan kararların bugünkü meşruiyeti açıklanmaktadır. Tarihsellik ya da nostalji tek başına yeterli olmamaktadır. Örneğin İTC dönemi ya da Cumhuriyetin ilk dönemleri de günümüz Türkiye'sinde yasal-ussal bir zemin siyasal söylem ve tutum belirlediğini varsayabileceğimiz siyasal partiler tarafından nostalji söyleminde kullanılabilir (Elçi, 2022:701). Bu yüzden geleneksel meşruiyetten söz edilebilmesi için bu nostaljinin kutsallık içermesi de gerekebilir. Bunun sosyolojik alana yansımaları ise daha çok paternalizm üzerinden gerçekleşmektedir.

Paternalizm ilkel topluluklar içinde adaletin sağlanmasında görülür. Mikro düzeyde bireysel bir suçla karşı sorumluluk aile ve akrabalar düzeyindedir. Makro düzeyde ise hükümdarın refahın yanı sıra ve kozmos ile uyum ölçüsünde kutsanması söz konusudur. Dönüşte hükümdar bu geleneği siyasal iktidarı için kullanmaktadır. Sosyo ekonomik etkileşimdeki karmaşıklıkla artmasının etkisiyle belirtilen iki düzey birleşmiştir. Adalet artık hükümdar düzeyinde ve kral-topluluk ilişkisi bağlamında gerçekleştirilmektedir (Hocart, 1970). Böylelikle geleneksel-teolojik siyasal meşruiyetten paternalist siyasal meşruiyete geçişin temelleri atılabilmektedir.

Paternalizm

Paternalizm kavramına ilişkin İngilizce’de ‘babadan kalma’ anlamına gelen sözcüğün (Cambridge Dictionary, 2023a) kapsamına Türkçe deyimle ‘babadan görülen’ usullerin uygulanmasını da ekleyebiliriz. Tüm uygulamaların tarihsel ve felsefi temeli baba/annenin çocukları üzerindeki koruyucu ve yarar gözetici müdahillidir. Dolayısıyla bireyin yararına ve onun adına karar alma ile insanları kendi zararına alabilecekleri kararlardan korumaya odaklanılmaktadır. Paternalizme ilişkin birbirine yakın tanımlar bulunmaktadır (Kant, 1793/1970; Dworkin, 1972, 1997; Ten, 1971; Schrag, 1977; Mahowald, 1980: 342; Scoccia, 2008: 352). Bu tanımların başında, bireyin rasyonel karar alamayacağı varsayımıyla onların zarar görmesini önleme argümanları gelmektedir. Ayrıca insanları kendi çıkarlarını gütmeleri için zorlama amaçlarıyla müdahale edilmesi ve ahlaki kaygılardan hareketle insanların yararına ya da makul gerekçeli olarak müdahaleler ile insanların zararına olan eylemlerden kaçınma çabası da ileri sürülen argümanlar arasındadır.

Modern devlette paternalizm pratikleri üzerine araştırmalar genellikle az gelişmiş ülkelerde, geleneklerin modern kurumlar üzerinden devamlılığına odaklanan ‘neo-paternalizm’ kavramı üzerinden yürütülmüştür. Bunların ilki eski sömürge ülkelerde kurulan idari sistemlere ait kurumlarda mevcut gelenek ve informal pratiklerin fiilen sürmesi anlamında ‘kolonyal paternalizm’ olarak adlandırılabilir. İkincisinde ise liberalizmden kaynaklı liberteryanizm ve neoliberal teori yer almaktadır. İkinci yaklaşım araştırmada ‘özgürlük temelli paternalizm’ olarak adlandırılacaktır. Son yaklaşım ise modernleşme sürecini halihazırda kendi idari ve kültürel pratikleri ile görece bağımsızca tamamlayabilmiş ülkelerde gözlemlenebilmektedir. İkinci yaklaşımdaki paternalist idari ve siyasi vesayet rasyonel kapasitenin sağlanması, özerkliğin hukuki korunması ve özgürlük ile hakların güvencesi gibi yasal-ussal ya da modernleşmeci alanlarda da tezahür edebilmektedir (Hart, 1963; Brock, 1988; Marneffe, 2006: 69,81). Bu bakımdan paternalist retorik geleneksel ve yasal-ussal olan arasında bir köprü niteliği taşıyabilmektedir.

2.2. Yasal-Ussal Meşruiyet

Yasal-ussal meşruiyetin kuramsal başlangıcını sözleşmeci teorinin öncüleri Locke (1689/2010), Hobbes (1651/2008) ve Rousseau’nun (1762/2001) çalışmalarına kadar geri götürebiliriz. Bireylerin rıza ile doğal haklarından bazılarını devrettiği siyasal otoritenin meşruiyeti, sırası içinde, ilkinde mülkiyetin – ya da sosyo-ekonomik işleyişin- korunması, ikincisinde özellikle ölüm korkusuna karşı güvenliğin temini ve sonuncusunda ise ortak çıkar ile güvenliğin sağlanmasından doğmaktadır. Rousseau’nun (1762/2001) bu rıza ve özgürlük devrinin aile ölçeğindeki paternal aşamadan, toplumu oluşturan genel sözleşme seviyesine doğru evrim geçirdiği fikri siyasal meşruiyet türlerinin gelişimi bakımından anlamlıdır. Kamusal akıl ile rasyonel birey ilişkisinden doğan hak temelli bir meşruiyet söz konusudur (Can, 2021: 130, 135). Böylelikle insan hak ve özgürlükleri perspektifinden siyasal çabalar haklılaştırılmaktadır.

Siyasal iktidarın birey ve kitleler üzerinde aldığı karar, sözleşmeci teori ile de uyumlu olacağı üzere sosyal, ekonomik ya da güvenlik gereklilikleri ile sınırlıdır (Weber, 1978). İlişki akılcı bir temel üzerinedir. Dolayısıyla mevcut kurallar ve sosyo-ekonomik ihtiyaçlar tarafından sınırlanmış bir iktidarın meşruiyeti söz konusudur. Meşruiyet, ihtiyaç ve gereklilik ölçütlerinden doğan kurumlar, ilişkiler ve roller çerçevesinde meydana çıkmaktadır.

Yasal-ussal meşruiyetin tarihsel gelişimi, sanayileşme, liberal özerk birey anlayışına uygun ortam sağlayan orta sınıfın genişlemesi, iletişim ile ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeyle birlikte kamuoyu algısı ve kamusalılığın gelişimi (Habermas, 2003) gibi birbiriyle bağlantılı olgular ile bir arada yürümektedir. Bunlara sivil toplumun artan roller üstlenmesi ve nihayet Devlet ya da bürokrasinin sosyal, kültürel ve ekonomik alana artan müdahalesini de ekleyebiliriz.

İnsan Hakları ile Demokratik İlkeler Üzerine Normativizm

Günümüzde yasal-ussal siyasi sistemlerin yaygınlaşmış ve bu anlayış etrafındaki norm ve kurallar üzerine kurulu olan Birleşmiş Milletler örneğinde genel kabul görmüş olduğu belirtilebilir. Bu evrensellik, ilkelere ve Freud'un (1913/2004) toteme en çok bağlılık sergileyenin, totemin statüsel gücünden siyasi ve toplumsal alanda yararlanabilmesinde görülmeydi. Bu durumu gelenekselde din ve nostaljiye en önde bağlılık ile meşru otorite kazanma çabası olarak yorumlayabiliriz. Nihayet yasal-ussal bir dünyada insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratik ilkeleri benimseme de siyasi varlık (polity) ya da kararların meşrulaştırılması yolu haline gelmektedir (Kallestrup, 2002; Lavenex, 200.). Gerçekten de Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası kurumlar, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkeler ticaret, savunma iş birliği ve kalkınma yardımı gibi birçok konudaki politikasını hem kendi kamuoyu hem partner ülke elit ile kamuoyu, hem de üçüncü taraf paydaşlar nezdinde insan haklarından türeyen ilke ve normlara riayet üzerinden meşrulaştırmaktadır (Stokke, 1995; Anders, 2008; Evmez *etc.*, 2022).

2.3. Karizmatik Meşruiyet

Karizma kavramının anlamı sözlükte (Cambridge Dictionary, 2023b) şahsa ait güç ve saygınlık olarak belirtilmektedir. Arapçada bu sözcü 'karamat' ve nihayet Türkçe'de 'keramet' olarak belirtilmektedir. Weber'in literatürüne de bu kavram, Arapça ve Türkçe kullanımlarına uygun olarak dini alandan dahil edilmiştir. Weber (1978: 222) ilkin kavramı geleneksel toplumdaki karizma sahibi kişinin din bakımından taşıdığı rol üzerinden betimlemektedir. Ancak yasal-ussal bir toplumda da kitlelerin lider etrafında sorgulamaksızın bütünleşebildikleri bilinmektedir. Bu meşruiyet türünün ayırt edici özelliği, lider ile kitle ilişkisinin tamamen şahsa özgü oluşudur. Ayrıca ilişki, ileriye dönük umutlar içeren bir yandaşlık ile gerçekleşmektedir. Bu yönüyle Weber, karizmayı istisnai bir meşruiyet türü olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte günümüzün kimlik ve değerler eksenli kültürel siyasi ayrımlanmasında elitlerin kitle ile kimlik, norm ve değerler üzerinden doğrudan iletişimi ve yeni aşırı sağ örneğinde liderlerin kitle ile karizmatik meşruiyet üzerinden iletişimi nedeniyle sıklıkla karşımıza çıkabilmektedir.

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YÖNETSEL PATERNALİZM VE KİTLE İLE İLETİŞİMDEKİ İŞLEVLERİ

16. yüzyıla kadar Osmanlı siyasi yapılanmasında seküler ve dini otorite, mevcut işleyişe bir arada etkide

bulunmaktaydı (İnalçık, 2005). Ayrıca kurumsallaşması zayıf bir merkezi otorite paternal bir geleneği hem kitlelerin algısına dönük olarak hem de işleyiş tarzında (örneğin ülke üzerinde kişisel amaçlar gerçekleştirebilmek) sahiplenmektedir. Tanzimat sonrasında devlette kurumsallaşma yaşanmasına rağmen bürokratik elitler bu paternal eğilimi sürdürmüştür (Heper, 1979:110-113). Dahası bürokratik modernleşmeci siyasal elitlerin buldukları ülkenin sosyo-ekonomik koşullarından özerk olarak bir siyasal yapı ve meşrutiyet zemini (örneğin Tanzimat Fermanı ve 1876 tarihli Kanun-i Esasi) oluşturma eğilimi sorunsal da mevcuttur. Başka bir perspektifle sosyo-ekonomik yapıda Batı'daki modern sınıfların oluşumuna öncelik verecek politikalar yerine, önceliğin daha çok sosyo-politik yapıdaki reformlara verilmesi söz konusudur. Bu ise klasik devlet-toplum ilişki tiplerinden ayrı, özgün bir gelişime önyak olabilmektedir. Siyasi ve kurumsal yapıdaki dönüşüm çabalarına rağmen, Önderman (2001:160) Cumhuriyet döneminde dahi Devletin kurumsal ve kapasite olarak zayıf olduğunu, ayrıca toplumu dolayımli olarak yönetmekte zorluk yaşadığını ileri sürmektedir. Dahası Önderman Türkiye'de ailenin yakın zamana kadar sosyal normların başlıca oluşum kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bu son perspektif, Tanzimat elitlerinin paternal yaklaşımı sahiplenmeyi neden sürdürdüğü sorusuna açıklık getirebilmektedir. Yine Türkiye'deki Batılılaşma çabalarına rağmen kamu ve kamuoyu kavramının Batı'da görüldüğü gibi oluşmadığı da bir tartışma konusu olmuştur (Kırık, 2013). Bu bakımdan Türkiye'de siyasal elitlerin, liberal ilke ve kurumlar üzerinden toplum ile bağ kurabilme imkanlarının azlığında, halihazırda yerleşik olan paternal yönetim geleneğinin sürdürüldüğü savunulabilir. Bu eğilimin özgürlük kavramını önceleyen anayasal ve yönetmel reformlarda, ilgili bürokratik örgütlenmelerin doğrudan ya da dolaylı olarak muhatabı olan birey ya da toplulukların kolektif adalet (Kılıç vd, 2020) algılarının iyileştirilmesinde de yarar sağlayabileceği ileri sürülebilir. Araştırmada II. Meşrutiyet döneminin geleneksel sosyolojik eğilim ağırlıklı ortamında yasal-ussal içerikli reformlara dair elit-kitle iletişimde paternalizmin teoride belirtilen şemsiye ya da köprü niteliğinin bulunma durumu hipotezleştirilecektir. Olgu aynı zamanda elit-kitle ilişkisi kapsamına da giren eğilimleri içermektedir.

1908 tarihli II. Meşrutiyet ile padişahın yetkileri sembolik hale getirilmiştir. Böylelikle Meclis-i Mebusan güçlendirilmiş ve dahası gayr-i Müslimler demokratik siyaset içinde siyasal erke istikrarlı olarak dahil edilmiştir. Tüm bunlara Hükümetlerin Meclis'e karşı sorumlu oluşu ve sivil ile askeri bürokraside İTC'nin fiilen baskın oluşunun eklenmesiyle bu dönem görece çoğulcu bir görünüme kavuşmuştur. Dönemin başlıca siyasal partileri İTC ile Hürriyet ve İtilaf Partisi'dir (HİF). Ancak sivil ve askeri bürokrasinin yanı sıra Hükümet ile Meclis-i Mebusan gibi siyasal ve yönetmel diğer kurumlarda İTC'nin doğrudan ya da dolaylı kontrolü söz konusudur. Başka bir ifadeyle birçok İTC yöneticisi eş anlı olarak bürokratik elit ya da siyasal elit olarak da anılabilmektedir. Yukarıda belirtilen paternalist ile liberal normlar eksenindeki tutumların biraradalığı ve siyasal partilerin Osmanlı sosyo-politik sahnesinde ön plana çıkışı- meşrutiyet monarşi çerçevesinde- demokratik siyasete olanak sağlamıştır. Böylelikle sosyolojik (etnik ve dinsel) ve yeni ekonomik/sınıfsal siyasal ayrımlanmaya bir arada hitap edebilecek bir elit-kitle iletişimine de zemin sağlanabilmiştir.

Yönetmel elitler ve sınırlı seçmen kitlesi arasındaki ilişkide iki ana eğilim mevcuttur. İlki elitlerin kamuoyu üzerindeki nüfuzu üzerinedir (Ray, 2003; Zaller, 1992; Hooghe & Marks, 2005; Gabel & Scheve, 2007; Helbling *etc*, 2010; Iyengar *etc*, 2019). Bu kapsamda seçmenlerin bilgi çevreleri sınırlı olabileceği için elitlerin kararlarını takip eğilimleri gözlemlenebilir. Dahası bir politika alanındaki olumsuz elit söylemi, kamuoyunun da o politika alanında

benzer eğilimleri göstermesiyle sonuçlanabilmektedir. Nihayet bu olumsuz tutumların kutuplaşmaya dönüşmesi seçmenlerin karşılıklı kutuplaşmasına yol açabilmektedir. Diğeri ise kamuoyunun hangi şartlar altında elitlerin konumlanmasına ve tutumlarına etki edebileceği sorunsalı üzerinedir (Lipset& Rokkan, 1967; Carruba, 2001; Neundorf & Adams, 2018; Vogel & Goncz, 2018). Bu yaklaşımda elitler halkın sosyo-kültürel ve ekonomik beklentilerine göre konumlanmaktadır. Özellikle kutuplaşma koşullarında, elitler kendi kitlesinin tercihleri ile daha ahenkli olabilmektedir. Beklentilerin belirginliği (salience) ölçüsünde elitlerin stratejik konumlanma eğilimi de güçlenebilecektir. Dahası seçimlerin sıklığı ve kutuplaşmanın yoğunluğu elitlerin kendi kitlelerine paralel konumlanmasına neden olabilmektedir (Evmez, 2020). Son olarak klasik siyasal ayrımlanma (cleavage) ekonomi ve sınıfsal bölünmeye dayalı olup; kısıtlı bilgi çerçevesinde elitlerin kitleleri yönlendirmesine daha elverişli olduğu ileri sürülebilir. Günümüz kültürel siyasal ayrımlanmasında ve daha çok sosyolojik siyasal ayrımlanmanın geçerli olduğu çok kültürlü ve çok parçalı II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda ise ikinci ana eğilimde elitlerin stratejik kararlar alabilmesinin daha çok olası olduğu savunulabilir.

4. MATERYAL VE METOD

Araştırma sorunsalının irdelenmesi amacıyla tasarlanan ve teorik çerçeve ile bağlam bölümlerine de uygun olan bir adet hipotez bulunmaktadır. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemine dair bir önceki alt bölümde irdelenen literatürde modernleşmeci yönetsel elitlerde, geleneksel meşrutiyetin de bir unsuru olan paternalizmin bir süreklilik olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmada teoriden çekilen bu önerme **H1: “II. Meşrutiyet döneminde yönetici elitler modernleşmeci reformlarda yasal-ussal meşrutiyetin yanı sıra paternalist tutum ve söylemi de yaygın olarak kullanmaktadır.”** biçiminde hipotezleştirilecektir. Böylelikle araştırma sorunsalına hem meşrutiyet tahayyülü hem de elit-kitle iletişiminin üzerinde icra edildiği siyasal ayrımlanma türleri bakımından ışık tutulabilecektir. Hipotezlerin sınanması sürecinde örneklem olarak hükümet programları ve Meclis-i Mebusan’a sunulan anayasal ve yönetsel reform kanun gerekçeleri ele alınmaktadır.

Araştırmanın kapsamı II. Meşrutiyet’in ilan edildiği ve İTC’nin Osmanlı siyasal ve idari hayatında formel ve informal olarak etkisini hissettirdiğini varsayabileceğimiz 1908 yılında başlamaktadır. I. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle mütareke döneminin başladığı 1918 yılında ise sona ermektedir. Hükümet programları için İhsan Güneş’in (2012) bu araştırmanın kapsamını da içeren eseri kullanılacaktır. Meclis-i Mebusan’a sunulan anayasal ve yönetsel reform kanun gerekçelerinin araştırmaya çekilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu (2016; 2022) üzerinden gerçekleştirilecektir. Dataların araştırmaya çekilmesi süreci ikincil kaynaklardan yararlanılarak tamamlanmaya çalışılmaktadır. İTC döneminde hükümet programlarında ve kanun gerekçelerinde yer alan ve bürokraside tasarruf tedbirleri ile vergi düzenlemeleri dışındaki hususların büyük bölümü devlet teşkilatında ve devlet-toplum ilişkilerinde seküler bir anlayışla reforma gidilmesi üzerinedir. Belirtilen hususlara dair resmi dokümanların incelenmesi yönetsel reform çabalarının ilintili oldukları ya da elitlerce mobilize edilen meşrutiyet zeminlerinin irdelenmesine ve araştırma sorunsalının yanıtlanmasına elverişli bulgular sunabilecektir. Bu kapsamda devlet-toplum ilişkisine ve devletin yapı, işleyiş ve personel statüsüne etki eden anayasal değişiklikler ve merkezi yönetimin taşra idaresinde reforma odaklanan 1913 tarihli Geçici Vilayet Kanunu, hükümet programları ve Meclis-i Mebusan’a sunulan kanun genel gerekçeleri üzerinden incelenecektir.

Hükümet programları, devlet-toplum ilişkisini kapsayan ve devletin siyasal, ekonomik ve kültürel kısa ve uzun vadeli hedeflerine odaklanan, Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi gereği kamuoyuna bildiri zorunlu

metinlerdir. Başka bir ifadeyle hükümet programları sosyo-politik yapı ile sosyolojik ve sosyo ekonomik sahalarda arasındaki kapsayıcı iletişime konu olmaktadır. Nitekim devlet ve toplum ilişkisine dair en üst ve kapsayıcı yazılı belgeler olan hükümet programlarında yer alan yönetmel meşruiyet çabalarının siyasal meşruiyete dair kavramlar çerçevesinde irdelenmesine önemli bir katkı sağlayabilecektir. Ayrıca demokratik siyasette önemli bir kurum olan hükümetin daha çok hangi siyasal ayrımlanmaya eğilim gösterdiği de anlaşılabilir. Nitekim modernleşme yönetmel reformlarının kamuoyuna taahhüdü ve icraya konulmasının kesinleşerek kamuoyuna duyurulması hükümet programlarından takip edilecektir. Son olarak bu yönetmel reformların müzakere, tartışma ve siyasal değerlendirmelere sunulması kanun gerekçeleri üzerinden izlenecektir. Meclis-i Mebusan'a üye olacak temsilcilerin seçim süreci (örneğin eğitim, belirli düzeyde vergi ödeme gibi kriterler) bir yanda toplum genelinin önemli bir bölümünü seçmen kategorisi dışında bırakmakta, diğer yanda toplumun belirli sosyo-kültürel gruplarına temsil oranında avantaj sağlayabilmektedir. Bu durum, meşrutî monarşi kapsamında olsa da, demokratik siyaset tarihinde özgün koşullar sunmaktadır. Dolayısıyla yönetmel elitlerin genel kamuoyuna hükümet programları üzerinden ve görece daha fazla yasal-ussal eğilimli seçmen kitlesi ve mebuslarına kanun genel gerekçeleri üzerinden geliştirdikleri retorik farkı da analiz sürecinde göz önünde alınacaktır.

H1'in test edilebilmesi için yeni kurumsalcılık (new institutionalism) kuramı ve onun normatif kurumsalcılık alt yaklaşımının (DiMaggio & Powell, 1991; Bolfoikova *etc*, 2012) yanı sıra örgütsel sosyoloji (Clark, 1985) kuramlarından yararlanılacaktır. Siyasal kurumların toplumsal ve siyasal davranışa tesir edeceğini öngören Yeni Kurumsalcı teori, aynı zamanda yönetmel kurumların yapı ve işleyişinin ideoloji, kimlik ve siyasal kültür ile bağımlı olduğunu savunmaktadır. Böylelikle yönetmel elitlerin meşrulaştırıcı tutum ve söylemleri ile sosyolojik norm ve eğilimler birbirinden kopuk olamayacağını altı çizilebilir. Örgütsel sosyoloji yoluyla bürokrasi, hükümet ve siyasal partilerin sosyal, kültürel ve psikolojik boyutlarının yanı sıra kitle ile iletişimleri bir bütün olarak incelenebilecektir. Yeni kurumsalcı yaklaşımın bireyi ve sosyo-kültürel normları da dikkate alan yaklaşımı ile uyumlu olan örgütsel sosyolojinin kullanılması yoluyla analiz süreci bütünsel hale getirilebilecektir.

5. BULGULAR

5.1. Anayasal ve Yönetmel Reformların Tarihsel Bağlamı

İTC 1908 yılında gerçekleştirilen bir devrimle anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı ve tekrar meşrutî yönetime geçmeyi başarmıştır. Osmanlı modernleşme sürecinde bu dönem Cumhuriyet'e geçişte önemli bir basamak haline gelecektir. İttihatçılar için anayasa demokratik bir yönetimin olmazsa olmazı ve II. Abdülhamit döneminin siyasal rejimine karşı adeta değişimin simgesi olmuştur. Tarihsel süreçte 1909 yılında anayasada yaptıkları değişikliklerle meclisi ön plana çıkarmışlar yürütmeyi denetim altında tutmayı başarmışlardır. İttihatçılar, 1912 yılında iktidardan kısa süreliğine ayrılmak zorunda kalmış ve 23 Ocak 1913 tarihindeki Bab-ı Ali Baskınından sonra iktidara geri dönebilmişlerdir. Bu tarihten sonra tek başına iktidarı eline almış ve muhalefetin sınırlı kaldığı hatta olmadığı bir ortamda ülkeyi yönetmişlerdir (Tunaya, 2015: 449-450). Hiçbir zaman meclis olmadan ülkeyi idare etmemişlerdir. En zor zamanlarda dahi seçim yapmış ve meclisi açık tutmaya çalışmışlardır. Ancak İttihatçılar özellikle 1913'ten sonra meclisin kapalı bulunduğu zamanlarda muvakkat (geçici) kanunlara başvurmak suretiyle hükümetin geniş yetkilerle iktidarda kalmasına olanak sağlamışlar ve meclislerden geçiremeyebileceği yasaları bu vasıta ile uygulamaya koymuşlardır.

Meclis'in açık kalması İttihat ve Terakki'nin dayandığı ve varlığını sürdürebileceği bir meşruiyet kaynağı

olmuştur. İttihat ve Terakki siyasal yönetimi yasama-yürütme eşitliğine göre kurmuştur. Yürütme kuvveti nasıl ki padişahın elinde bulunuyorsa yasama kuvveti de Meclis-i Umumi'de bulunmuştur. Yönetim kuvvetlerinin biri diğerinden üstün olmamalıydı. Bu bakımdan 1876 Kanun-ı Esasi ile güçlü konumda bulunan padişahın yetkileri azaltılmalı ve meclisin yetkileri artırılmalıydı. 1909 yılında gerçekleştirilen Kanun-ı Esasi değişikliklerinin temelinde bu durum bulunmaktaydı. Ama yürütme gücünün yetkileri azaltılmış ve iki güç arasındaki denge meclis lehine bozulmuştur. Meclis'in hükümeti denetlemesi ve onu düşürebilmesini sağlayan soru ve gensoru usulleri yasamayı öne çıkaran unsurlar olmuştur. Padişahın meclisi feshetmesi zorlaştırılmıştır. İTC hem yasama makamında hem de yürütme makamında etkin bir şekilde bulunup padişah V. Mehmet'i kontrol altında tutmaya başlayınca meclisteki muhalefeti bastırabilmek amacıyla bu kez yürütme makamının yetkilerini arttırmaya çalışmıştır (Tunaya, 2015: 451).

II. Meşrutiyet dönemi boyunca Kamil Paşa ile başlayıp 1918 yılında Talat Paşa hükümeti ile son bulan hükümetler oluşturulmuştur. İTC hükümetleri içinde ilk kez Kamil Paşa tarafından hükümet programı okunmuştur. 17 Aralık 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilk meclisi yasama faaliyetlerine başlamıştır. Yeni dönemle beraber önceden padişaha karşı sorumlu olan hükümet meclise karşı sorumlu konuma gelmiş ve programını Meclis-i Mebusan'da okuyup güvenoyu istemiştir. Sonuçta çoğunlukla güvenoyunu almıştır (Güneş, 2012: 29-30).

5.2. Hükümet Programları ve Kanun Gereçeklerinde Anayasal ve Yönetmel Reformların Meşrutiyet ile Paternalizm Kavramları Perspektifinden Gözlemlenmesi

Bu alt bölümde ilkin Hükümet programları ve bunlara binaen gerçekleştirilen yönetmel reformlar üzerinden ilterlenecektir. Takiben anayasal reformlar ve bunlara binaen gerçekleştirilen yönetmel reformlar takip edilecektir.

5.2.1. Hükümet Programları ve Yönetmel Reformlar

Bu dönemin başında göreve gelen Kamil Paşa, hükümet programında Kanun-ı Esasi'nin yürürlükte olmadığı dönemde ona aykırı olarak uygulamaya konulan kanunların, yeni yasaların hazırlanıp var olanların yeniden düzenlemesi yapılana kadar eski kanunların yürürlükte kalmasını savunmuştur. Ardından maliye alanında yapılacak düzenlemeler ile alınacak mali tedbirler anlatılmıştır. Ardından eğitim, hukuksal alanda yapılacaklar anlatılarak özellikle her alanda yeni düzenlemeler gerçekleştirilip, hakça ve vazifece eşitliğin sağlanmasına çalışılacağı belirtilmiştir. Bu değişiklikler umumun ve ekonomik yaşamın olumsuzluklardan korunması ve iyileştirilmesi üzerine paternal bir retorik ile sunulmaktadır. Hâlihazırda II. Abdülhamid'in tahtta oturduğu ve padişahın bildirdiği Hatt-ı Hümayun ile geleneksel meşrutiyet sağladığı koşullarda, program doğrudan yasal-ussal alanlarda devletin paternal müdahalesi üzerine kuruludur (Güneş, 2012:63-66).

Kamil Paşa'dan sonra 14 Şubat 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kurulmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, programda ülkenin meşrutiyet ilkeleri çerçevesinde kalkınmasına ve buna yönelik kanunlar çıkaracaklarını ifade etmiştir. Daha sonra ülkenin her tarafında güvenliği sağlayıcı tedbirler alacaklarını, eğitim, ekonomi ve dış politikada neler yapacaklarını dile getirmiştir (Güneş, 2012: 73-77). Bu sırada 31 Mart Olayı'nın meydana gelmesi meşrutiyet yönetimini bir müddet geri plana itilmesine neden olmuş olsa da olayın İTC tarafından bastırılmasından sonra Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilerek Sultan Mehmet Reşat tahta geçirilmiş ve Tefik Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet olayın ardından ülke genelinde asayişin sağlanacağını belirtirken yarıda kalmış bir yasama faaliyeti için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Kanun-ı Esasi değişikliği yapılmıştır. Bu dönemde görev

yapan hükümet 5 Mayıs 1909 tarihinde oluşturulan II. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesidir. İlk kabinesinde, dile getirmiş benzer hususları ve 31 Mart Olayı'ndan sonra ülke genelinde alınan tedbirleri anlattığı programından sonra çalışmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in görelî karizmatik ve geleneksel meşrutiyet sağlayıcılığının kalktığı bu dönemde yasal-ussal alandaki paternal müdahale retoriğine, güvenlik odaklılık da eklenmiştir (Güneş, 2012: 83-84).

Hükümet programları arasında İbrahim Hakkı Paşa'nın programında – devletin koruyucu ve kollayıcı rolüne ön plana çıkarılarak- asayişin sağlanacağı, yasama ve yürütme arasında kuvvetler ayrılığına özen gösterileceği, vilayet idaresinin yeniden düzenleneceğine dair konulara yer verilmiştir (Güneş, 2012: 113). 1 Ekim 1911 tarihinde sadarete atanan Sait Paşa ise programında meşrutiyetin başlangıcından beridir birçok kanun vücuda getirilmiş olmakla birlikte Kanun-ı Esasi tadilatı, hükümetin görev ve sorumlulukları, İntihab-ı Mebusan Kanunu, Ahz-ı Asker Kanunu, Emval-i Gayr-i Menkule Kanunu gibi çalışmaların Meclis'e havale edileceklerini beyan etmiştir. Vilayet idaresi konusuna da değinen Sait Paşa, tevsi mezuniyet (yetki genişliği) usulünü uygulayacaklarını ve mülki idarede mahalli ihtiyaçları takdir edebilecek liyakatli kimseleri atayacaklarını belirtmiştir (Güneş, 2012: 121-122). Sait Paşa döneminde modernleşmeci reformlar umumun yararının sağlanması ve maruz kaldığı sorunların giderilmesi gibi paternalist retorik, yetki genişliğine dair ya da yerelî ön plana çıkarabilen görece liberal hususlarda da sürdürülmüştür.

Trablusgarp Savaşı'nın yaşandığı ve sonrasında Balkan Savaşlarının başladığı bir dönemde iktidarda bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ise İttihat ve Terakki'nin izlerini silmeye çalışan bir politika izlemiştir. 1912 genel seçimlerinin usulsüzlüğüne dair yükselen sesler karşısında araştırma yapacaklarını, askeri ve sivil bürokrasinin siyasi partilere katılmasını yasaklayacaklarını, devlet memurluğunun liyakatle verileceğini, anayasaya aykırı bulunan kanunların yürürlükten kaldıracaklarını belirtmiştir. Özetle İTC'nin kendi denetimindeki bir padişahın geleneksel meşrutiyetini kullandığı anlaşılın 1910-1911 yıllarındaki hükümet programlarını, 1912'de İTC'den uzak olan ancak yasal-ussal gerekçelerin daha yaygın olduğu bir hükümet programı izlemektedir. Yönetici elit tutumunda ortak olan husus, devletin güvenlik, ekonomi ve idarede yarar sağlayıcı ve ülkeyi sorunlardan kurtarıcı müdahale tarzının savunulmasıdır (Güneş, 2012: 131-134). Dolayısıyla, yasal-ussal örgütlenmelerde bu kurumların üyeleri, sorumlu oldukları kişi ya da kurumlar ile sosyolojik çevrelerindeki değişimler, örgütlenmelerin o anki yönetici elit tutumlarında da değişime neden olmaktadır. Nitekim modernleşmeci ve aynı zamanda denetimindeki padişahın geleneksel meşrutiyetini de kullanabilen İTC'ye muhalif yönetici elitlerin paternalist söylemi, yasal-ussal meşrulaştırıcı retorik ile sürdürdüğüne tanık olunmaktadır.

1912 yılı Trablusgarp mağlubiyeti ve Balkan Savaşı'nın çalkantılı sürecinde geçmiş, Balkan Savaşı nedeniyle seçimler gerçekleştirilemeyince ülke kanun-ı muvakkatlerle idare edilmiştir. Birinci Balkan Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin düşmesine Kâmil Paşa'nın iktidara gelmesine yol açmıştır. Onun iktidarı döneminde Edirne'nin elden çıkması tartışmaları ekseninde İTC yeniden destek bularak harekete geçmiş ve 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali Baskını'nı yapmıştır (Akşin, 2023: 76-77). Ardından Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuş ve İTC yeniden ülkeyi yönetecek güce kavuşmuştur. Ancak muhalefet tarafından İttihatçı iktidara karşı bir suikast yapılarak Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. Sonrasında hükümeti kurma görevi Sait Halim Paşa'ya verilmiştir. İttihatçıların en uzun süre iktidarda kalan hükümeti bu olmuştur (Akşin, 2023: 78-80).

Sait Halim Paşa hükümeti dönemi, İttihat ve Terakki'nin tek parti iktidarı dönemi olmakla beraber cemiyetten ziyade artık bir siyasal parti olarak belirmeye başlamıştır. Yasama ve yürütme makamlarına hâkim olan

elitler yönetimde daha serbest hareket etmeye başlamışlardır (Tanör, 2022: 202-203). 11 Haziran 1913 tarihinde göreve başlayan hükümetin programındaki ana esaslardan biri Vilayet İdare Kanunu'dur. Kanun ile "tevsi-i mezuniyet", "tefrik-i vezaif" ilkelerine göre düzenleme yaptıklarını; vilayet işlerini ise "menafi-i umumiye" ve "menafi-i hususiye" şeklinde ayırdıklarını beyan etmiştir. Hükümet böylece yetki genişliği ve görev paylaşımı yaparak merkezin kontrolü altında ülkenin birliğini korumaya ve yararını sağlamaya çalıştıkları yolunda paternalist bir retoriği dile getirmiştir. Vilayetlere belirli miktarda serbestlik verilirken, merkezîyetçi yönetimden ayrılmadıkları bir paternalist idare şekli ortaya koymaya çalışmışlardır. Sait Halim Paşa, Programda vilayetlerdeki bu dönüşümü nahiyeler özelinde de gerçekleştirmeye çalışacaklarını anlatmıştır (Güneş, 2012: 159; Kandil, 2023: 218-219). Böylelikle bazı bölgelerdeki kültürel-siyasi taleplerin yanı sıra yasal-ussal kurumlara henüz yabancı olan geleneksel değerlerin merkezdeki yasal-ussal reformlarla uyumu hem işleyiş hem de retorikteki koruyucu ve gözetici paternalist anlayış ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Programda adli meselelerin daha hızlı ilerlemesi için önlemler alacaklarını belirtmiştir. Örneğin usul-ı muhakemeye ilişkin kanunların tadiline ve sulh mahkemeleri ve sulh hakimleri teşkilatının geliştireceklerini ifade etmiştir. Ardından savaşa giden yolda çiftçilik, iktisadi meseleler ve bunların çözümü üzerinde konuşmasını sürdürmüştür. Bu hususlarda yönetici elitlerin ekonomik paternalizmi de meşrulaştırıcı söylemlerine kattıkları gözlemlenmektedir. İttihat ve Terakki iktidarının son sadrazamı 4 Şubat 1917'de göreve başlayan Talat Paşa olmuştur. Hükümet programını Birinci Dünya Savaşı koşullarının etkisinde hazırlamış, ülkenin gereksinimlerini karşılayacak çareler sunmaya gayret göstermiştir. Sanayinin gelişmesi, iktisadi meselelerin çözümü, denk bütçe yapılması gibi konular programının öne çıkan hususları olmuştur (Kandil, 2023: 219). İTC'nin iktidarını pekiştirdiği bu dönemde, hâlâ padişahın geleneksel meşruiyeti ve toplumun din ve ahlak alanındaki sosyolojik değerlerine atıf yapılıyor olsa da, yönetsel reformlarda büyük ölçüde yasal-ussal bir retorik izlenmiştir. Ayrıca paternalizm hem idari örgütlenme ve işleyiş, hem de güvenlik eksenli koruyucu söylemde kendini göstermektedir (TBMM YAEK, 2022).

5.2.2. Anayasal Değişiklikler ve Yönetmel Reformlar

Kabinelerin ve meclisin Kanun-ı Esasi çalışmalarına ilk kez 27 Ocak 1909 tarihinde Hakkâri Mebusu Taha Efendi'nin verdiği bir önerge vesilesiyle başlanmıştır. Bir komisyon kurularak Kanun-ı Esasi üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Ama 31 Mart Olayı'nın meydana gelmesi çalışmaların yarıda kalmasına neden olmuş ve ancak 3 Mayıs 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan genel kurulunda çalışmalara başlanmış; 29 Haziran 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşmeler tamamlanarak Kanun-ı Esasi değişiklikleri kabul edilmiştir (Eroğul, 2010: 86-87). Kanun-ı Esasi değişikliğine dair layiha Meclis-i Mebusan'dan Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir. Meclis-i Ayan'da da - gelenekçi ve dinsel normlar da göz önünde tutularak- tartışıldıktan sonra kanun layihası 22 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Eroğul, 2010: 88). 1909 yılında Kanun-ı Esasi'nin 3., 6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113., 118. maddeleri değişikliğe uğramıştır. 119. madde yürürlükten kaldırılmış ve yeni üç madde eklenmiştir. Meclis üyelerinin eğitim ve sosyo-ekonomik statü yönünden toplumun kalanından ayrılmasına paralel olarak genel gerekçe ve önergelerdeki retoriğin daha fazla yasal-ussal ve teknik, daha az paternalist olduğu söylenebilir.

Yapılan değişikliklerde devletin monarşik ve teokratik yapısı korunmaktadır. Ancak sınırlandırılmış bir monarşi mevcuttur (Tanör, 2022: 192-193). 1876 Kanun-ı Esasisi ile kıyaslandığında padişahın yetkileri sınırlandırılırken Meclis'in etkinliği artırılmıştır. Yasama ve yürütme arasındaki denge değişikliklerle yasama lehine

bozulmuştur. Özellikle Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 35. maddeleriyle Meclis'in hükümeti düşürme mekanizması ortaya çıkarken, padişahın ve hükümetin Meclis'i feshetmesi zorlaştırılmıştır. 1876 Kanun-ı Esasi ile padişaha verilen ve kişi hak ve hürriyetlerinin sınırlanmasına neden olan 113. madde (padişaha sürgün yetkisinin verilmesi hükmü) kaldırılmıştır. Ayrıca toplanma ve dernek kurma, kanunlar çerçevesinde serbest bırakılırken, hiçbir sebep olamadan tutuklama ve ceza verme ortadan kaldırılmıştır (Tunaya, 2019: 21-22). Kişi hak ve özgürlükleri bağlamında yeni eklenen 119. madde ile II. Abdülhamit dönemine bir tepki bağlamında değerlendirilebilecek hüküm oluşturulmuştur. Buna göre postaya verilen belge ve mektupların mahkeme kararı olmadan açılmayacağı dile getirilmiştir. Geleneksel meşruiyete atfın hâlâ geçerli olduğu koşullarda hukuki özerklik ve hakların paternalist koruyuculuğu retoriği ile yasal-ussallık da ileri sürülmüştür (Eroğul, 2010: 98); Tanör, 2022: 196). Dahası seçmen kitlesinin yarı yasal-ussal niteliği ile genel kamuoyunun gelenekçi sosyolojik eğiliminin, yasal-ussal örgütlenmelerin mantığı ile bir arada gözetildiği anlaşılmaktadır.

Anayasa değişikliklerinde Meclis'in padişaha karşı bir bakıma üstün konuma geldiği şeklinde yorumlanabilecek 3. maddeyle de, tahta çıkan kişinin Meclis-i Umumi önünde şariat ve Kanun-ı Esasi hükümlerine yemin sorumluluğu getirilmiştir. Cem Eroğul, 3. maddedeki değişiklikte “şariat hükümlerine uyma” ile “vatana ve millete bağlılık” konusuna da vurgu yapılmasına dikkati çekmiştir. Şariat hükmüne bağlılık ibaresi ile II. Mahmut'tan beridir süregelen laik uygulamalardan sapıldığını; vatan ve millet kavramlarına bağlılıktan söz ederek Osmanlı ordularının bulunduğu yerin yerine artık ulusun anayurdunun ifade edildiğini belirtmiştir (Eroğul, 2010: 92). Buna rağmen, halihazırdaki geleneksel ve teokratik meşruiyete dayanan padişahın, yasal-ussal kurumlar olan meclis ve vatan düşüncesine de meşruiyetini dayandırmak zorunda kalması söz konusudur. Diğer bir boyut ise yönetici elitlerin denetimlerindeki padişahın geleneksel meşruiyetini, siyasi ve idari reform ile politikalarında araçsal bir işleve kavuşturabildiği ileri sürülebilir. Nitekim yönetici elitler bir yanda hukuki özerklik ve hakları koruyucu, kollayıcı argümanlara, diğer yanda paternalizmin geleneksel ve teolojik bileşenlerine eş anlamlı kabiliyetine kavuşmuş gözükmektedir. Dahası yasal-ussal kurumların örgütsel sosyolojisine uygun olarak, bu kurumlarla ilintili diğer kurumların da mevcut devlet-toplum ilişkisinin konjonktürüne göre dönüşebildiği savunulabilir.

Kanun-ı Esasi'de II. Abdülhamit döneminden farklı olarak sansürün yasaklandığı da görülmektedir. 12. maddede meydana gelen değişikliklerle beraber “basımdan önce denetleme” hükmü kaldırılmıştır. 27. maddeyle beraber padişahın bakanları istediği gibi belirlemesi engellenerek, sadrazamın önerisiyle bakanları atayabileceğinin altı çizilmiştir. Böylece bakanların atanmasındaki keyfiyete son verilmek istenmiştir (Eroğul, 2010: 94). Padişahın yetkilerinin azaltılması konusunda üzerinde durulan maddeler arasında 28. ve 29. maddeler yer almıştır. Bu maddelerde hükümetin veya Meclis'in aldığı kararlarda, çıkarılacak kanunlarda padişahın iznini aramamasının önü açılmaktadır. Ancak padişahın -artık yürütmenin sembolik de olsa başı olarak- onay alınması hükmü konulmuştur. 30. madde ile bu hususlar tamamlanarak uygulamaya konulan kararnamelere ilgili bakan, sadrazam ve padişahın imzasının konulması hüküm altına alınmıştır. Böylece alınan kararlarda padişahın sorumluluğu ortan kaldırılmaya çalışılmıştır (Eroğul, 2010: 95). Meclis-i Mebusan'ın hükümeti denetlediği ve bir gensoru karşısında bakanın verdiği cevaba karşılık yapılan güven oylamasıyla güvensizlik alan bir bakanın düşebileceği, güvensizlik alan sadrazam ise, bu durumda hükümetin düşebileceği hükmü uygulamaya konulmuştur (Eroğul, 2010: 96). Kanun gerekçelerinde yine hukuki özerkliğin korunmasına dair paternalist savunu dikkat çekmektedir (TBMM YAEK, 2016). Dahası yönetimde, -her ne kadar hükümetin meşruiyetine katkıda hâlâ kullanılsa da- padişahın geleneksel meşruiyetinden

kademeli kopuşlar belirginleşmiştir.

Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Umumi'nin yasama yetkisini kısıtlayan 53. ve 54. maddeleri yeniden düzenlenerek sadaret aracılığıyla padişahın izin istenmesi koşulu kaldırılmıştır. Mebusan ve Ayan meclislerine kanun teklifi verme yetkisi tanınmıştır. Kanun önerisi hazırlama görevi bulunan Şura-yı Devlet kanunlaştırma sürecinin dışına çıkarılarak meclisler tek yasama makamına dönüştürülmüştür. Ayrıca padişahın yasaları "mutlak veto" yetkisi, "geciktirici veto" yetkisi haline getirilmiştir (Eroğul, 2010: 97; Tanör, 2022: 194). 77. madde ile yasama makamının yapısı değişmemekle birlikte, Meclis-i Mebusan başkan ve yardımcılarının meclisin kendisi tarafından seçilmesi usulü benimsenmiştir. Yasama makamının padişahın iradesi dışında her kasım ayı başında davetsiz toplanması kararlaştırılarak, padişahın meclislerin toplanmasını engellemesinin önü alınmak istenmiştir. 43. ve 44. maddelerle Meclislerin toplantı sürelerinin kısaltılması ortadan kalkarken, görev süresinin uzatılması yetkisi padişah ile Meclis-i Mebusan'a bırakılmıştır (Tanör, 2022: 194).

1911 yılından sonra Meclis-i Mebusan'da muhalefetin özellikle HİF etrafında birleşmesi İTC tarafından Meclis'teki etkinliklerinin azalması olarak yorumlanmış ve Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılmak istenmiştir. Bu duruma yol açan önemli basamaklardan biri HİF'e karşı girdiği İstanbul ara seçimini İTC'nin kaybetmesi olmuştur. Kanun-ı Esasi değişiklik teklifinde öne sürülen gerekçede parlamentarizmin dayandığı yasama-yürütme dengesinde yürütmeyi temsil eden padişahın yetkilerinin meclise oranla kısılmasıydı. İTC buna yönelik olarak Meclis'in feshini kolaylaştırmak istemiştir. Böylece Meclis'i kontrol edebilecektir. Değişiklik, 1911 yılında İTC'nin Kanun-ı Esasi'yi değiştirebilecek çoğunlukta olmadığından yapılamamıştır. 1912 yılında gerçekleştirilen ve sopalı seçimler olarak anılan seçimlerden sonra Halaskar Zabitan Grubu'nun ortaya çıkması, İttihatçıların iktidardan çekilmeleriyle sonuçlanmış, Kanun-ı Esasi'nin değiştirilmesini engellemiştir (Tunaya, 2009: 23-24). İttihat ve Terakki'nin 1913 yılındaki Bab-ı Ali Baskını ile tekrar iktidara gelmesiyle talep edilen Kanun-ı Esasi değişiklikleri 1914 yılında Meclis-i Mebusan'a gelmiştir. Burada İTC yöneticilerinden Enver Paşa'nın 1914 yılının başlarında Osmanlı Hanedanı'ndan gelen Naciye Sultan ile evliliği sonucu Hanedan ile akrabalık statüsü elde etmesinin üzerinde kısaca durulabilir. Zira daha önce fiilen Padişah'ı denetleyebilen yönetici elitlerin bu tarihten sonra yasal-ussal ve paternalist meşruiyet eğiliminin yanı sıra ve bir bakıma onunla rekabet edebilecek biçimde gelenekçi ve paternalist meşruiyet arayışına da odaklandığı savunulabilir. Bu bağlamda 7., 35. ve 43. maddeler yeniden düzenlenmiştir. Yapılan değişikliklerle Meclis'in feshini zorlaştıran etmenler ortadan kaldırılmıştır. Meclis, padişah tarafından feshedildikten sonra yeni meclisin dört ay içerisinde toplanması hükmü getirilmiştir. Ayrıca Meclis'in kapatılmasının ertelenebileceği hükmü de Kanun-ı Esasi'ye konulmuştur (Kandil, 2023: 175-176). 1915 yılında Kanun-ı Esasi'nin 7., 43. ve 102. maddeleri değiştirilmiştir. Değişikliklerle Meclis'in toplantı süresi azaltılmıştır. Ayrıca Meclis'in çalışmalarına ara verdiği dönemdeki süre kısıtlaması kaldırılmış, bunun yerine Meclis-i Umumi'nin üç ayı geçmemek ve tekrar etmemek üzere görev süresinin ertelenebilmesi koşulu uygulamaya konulmuştur. Kanun-ı Esasi'de 1916 ve 1918'de yapılan değişikliklerle de mebusların alacakları tahsisat, yine meclisin görev süresinin savaş durumunda uzatılması gibi maddeler yeniden düzenlenmiştir (Tunaya, 2009: 24). Savaş (1914-1918) sırasındaki bu düzenlemelerde teknik gereklilikler dışında özel bir meşrulaştırma çabasına rastlanılmamıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

II. Meşrutiyet döneminin sosyo-politik yapıdaki idari kurumları ve işleyiş tarzları ile yasal-ussal ve seküler bir üst yapının ivme kazanarak geliştiği bir dönemi beraberinde getirdiği belirtilebilir. Bununla birlikte Batı ekonomisi ile

kısmen entegre olabılen başlıca büyük kentler dışında bu üst yapının sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarda içinin doldurulması sağlanamamıştır. Yönetici elitler Osmanlı idari geleneğinden miras kalan paternalist eğilimi, büyük ölçüde geleneksel sosyolojik eğilimlere sahip olan halkın giderek yasal-ussal bir görünüme kavuşan idari ve siyasi sisteme eklenilebilmesi için sürdürmüştür. Özellikle idari teşkilat ve devlet-toplum ilişkisini düzenleyen yönetmel ve anayasal reformlarda paternalist retorik, yasal-ussal ereklerle kamuoyunun gelenekçi değerleri arasında bir köprü işlevi görebilmiştir. Dahası Hükümet programları ve kanun gerekçelerindeki retorige yansıyan paternalist eğilimin merkezi idarenin taşra teşkilatı, yargı teşkilatı gibi reforma uğrayan kurumların, içinden çıktıkları sosyolojiyle etkileşimi ve bütünlüğü bozulmadan işleyebilmesinde rol oynayabileceği savunulabilir. Nitekim hem ilgili kurumların içindeki bileşen dağılımının zaman içerisinde değişimi hem de genel sosyoloji açısından yasal-ussallık ve geleneksellik retorigi görece değişebilse de paternal söylem sürekli kalmaktadır. Özellikle iç siyasal olayların şiddetlendiği dönemde güvenlik eksensli yeni bir paternalist söylem yönetmel reformları dile getiren hükümet programlarına yansıyabilmektedir. Son olarak yönetici elitler Padişah ve Hanedan üzerinde etki, illiyet ve kontrol kurabildikleri ölçüde yasal-ussal-paternalist konumlanmadan gelenekçi-paternalist ağırlıklı bir konumlanmaya doğru eğilim gösterebilmektedir. İleriki çalışmaların, araştırmanın bir sınırını da oluşturan, tikel kurumların işleyişi ve resmi dokümanlardan gözlemlenebilen retorik üzerinden bu olguları gözlemlemesi yararlı olabilecektir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

DESTEK VE TEŞEKKÜR BEYANI

Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ademmer, E. & Stöhr, T. (2019). The Making of a New Cleavage?: Evidence form Social Media Debates About Migration. *Kiel Working Paper*: 2140.

Akşin, S. (2023). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 32. Basım.

Bolfiková E., Hrehová D., Frenová J. (2012). Normative Institutionalism, Institutional Basis of Organizing. *Sociologija i proctor*, 50(1): 89–108.

Brock, D. W. (1988).Review: Paternalism and Autonomy. *Ethics* 98 (3): 550- 565.

Cambridge Dictionary. (2023). <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/paternalism> Erişim tarihi: 10/10/2023.

Cambridge Dictionary. (2023). <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/charisma> Erişim tarihi: 16/10/2023.

Can, A. (2021). Normatif Siyaset Kuramı Açısından Siyasal Yapısalcılık ve Bağlamsalcılığın Analizi. *Uluslararası*

- Sosyal Bilimler Kongresi: Geçmişten Günümüze Metodoloji Çalışmaları* içinde (127-137 s.s.), Sinop: Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 18-20 Kasım 2021.
- Carrubba, C.J. (2001). The Electoral Connection in European Union Politics. *Journal of Politics* 63(1): 141–158.
- Clapham, C. (1982). *Private Patronage and Public Power: Political Clientelism in the Modern State*. London: F Pinter.
- Clark, P. (1985). A Review of the Theories of Time and Structure for Organizational Sociology, in: Bacharach, S.B. and Mithell, S.M. (Eds.). *Research in the Sociology of Organizations*. Greenwich, CT: JAI Press: 35-79.
- Devlin, P. (1965). The Enforcement of Morals. *Report of the Committee on Homosexual Offences and Prostitution (Wolfenden Report, 1957)*.
- DiMaggio, P. J. and Powel, W. W. (1991). Introduction, in: Powel, W.W. and DiMaggio, P. J. (Eds.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dworkin, G. (1972). Paternalism. *The Monist*, 56(1), 64-84.
- Eisenstadt, S. N. (1973). *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. London: SEGA.
- Eroğul, C. (2010). 1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri. Sina Akşin, Barış Ünlü, Serap Balcı (Eds.) *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Evmez, Z. (2020). Türkiye'de Siyasal Elit Uzlaşmasının Halkın AB'ye Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 51-73.
- Evmez, Z., Massadikov, H., Ozhan, M. and Jusufi, A. (2022). European Union's Normative Free Trade Agreements with The Australia and New Zealand: Are They a Booster for the Global Gateway Project?. *New Zealand Journal of Research on Europe*, 16(1), 37-56.
- Feinberg, J. (1971). Legal Paternalism. *Canadian Journal of Philosophy*, 1(1), 105-124.
- Gabel, M. & Scheve, K. (2007), Estimating the Effect of Elite Communications on Public Opinion Using Instrumental Variables, *American Journal of Political Science*, 51(4): 1013–1028
- Güneş, İ. (2012). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım.
- Habermas, J. (2003). *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hart, H. L. A. (1963). *Law, Liberty and Morality*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Helbling, M., Hoeglinger, D. ve Wüest, B. (2010). How Political Parties Frame European Integration. *European Journal of Political Research* 49(4): 495–521.
- Heper, M. (1979). *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişmesi ve Niteliği*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları.
- Hocart, A. M. (1970). *Kings and Councillors. An essay in the Comparative Anatomy of Human Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hooghe, L. ve Marks, G. (2005). Calculation, Community, and Cues: Public Opinion on European Integration. *European Union Politics* 6(4): 419–44.
- Iyengar, S, Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N. ve Westwood, S. J. (2019) The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States, *Annual Reviews of Political Science*, (22): 129-146

- İnalçık, H. (2005). *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. 2. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kandil, İ. (2023). *Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Basım.
- Kant, I. (1793/1970). On the Common Saying: `This May Be True in Theory, but It Does Not Apply in Practice, in *Kant's Political Writings*, Edt. Hans Reiss, Çev. H. B. Nisbet. UK: Cambridge University Press.
- Kılıç, T., Kaya, A., & Özaraz, S. (2020). Kolektif Adalet Kavramı. *International Journal of Management and Administration*, 4(8), 337-347. <https://doi.org/10.29064/ijma.735287>
- Kırık, H. (2013). Türkiye'de Kamu Kavramının Kökenleri. *Selçuk İletişim*, 3(3):143-154
- Kırık, H. (2018). “Adalet” Toplumundan “Özgürlük” Toplumuna(!) Teleolojik Bir Sıçrama Olarak Türk Modernleşmesinin Kavramsal Çözümlemesine Katkı, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (30)-MEDYA ve DEMOKRASİ-:165-180
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). Cleavages Scrucutres, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. in *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Parspectives*. New York: The Free Press. p.p. 1-64
- Mahowald, M. B. (1980). Against Paternalism: A Developmental View. *Philosophy Research Archives* içinde, 6: 340–357.
- Mill, J. S. (1975). *On Liberty, Utilitarianism and Other Essays*. New York: Oxford University Press
- Mitchell, B. (1970). *Law, Morality and Religion in a Secular Society*, London: Oxford University Press.Önderman, M. (2007), *Türkiye'de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik*, Filiz Kitabevi
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ray L. (2003). When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration, *The Journal of Politics*, 65(4):978–994
- Rousseau, J. J. (2001). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Schrag, F. (1977). The Child in the Moral Order. *Philosophy*, 52 (200):167 - 177.
- Scoccia, D. (2008). In Defense of Hard Paternalism. *Law and Philos*, 27, 351–381. Neo-patrimonial practices and sustainability of authoritarian regimes in Eurasia.
- Shkel, S. N. (2019). Neo-Patrimonial Practices and Sustainability of Authoritarian Regimes. *Communist and Post-Communist Studies*, 2(2) DOI: 10.1016/j.postcomstud.2019.04.002
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity*, MA: Hackett Publishing.
- Stephen, J. F. (1873). *Liberty, Equality and Fraternity*. London: Smith, Elder & Co.
- Tanör, B. (2022). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 36. Basım.
- Ten, C. L. (1971). Paternalism and Morality. *Ratio (Misc.)*, 13 (1):56.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, C.1, 3. Basım.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, C.3, 6. Basım.

Vögel, L. & Göncz, B. (2018), European Integration in the View of Political Elites and Citizens – an Increasing Gap, (Ed.) Nicolo Conti, Borbola Göncz, Jose Raul Dato, *National Political Elites, European Integration and the Eurozone Crisis*, 1. Baskı, London, Routledge: 88-114

Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, CA: University of California Press.

Zaller, J. R. (1992). *The Nature and Origin of Mass Opinion*, Cambridge: Cambridge University Press.